

için kitap istinsah etti. Ezher'deki eğitiminin ardından Sefâkus'a döndü ve ders vermeye başladı. Burada yetiştirdiği çok sayıda öğrenci daha sonra seçkin âlimler arasında yer aldı. Resmî bir görev almayıp tadrîs, telif ve ticaretle uğraştı. Hayatının son dönemini Kayrevan'da geçirdi ve bu şehirde vefat etti. Cenazesi Sefâkus'a götürülerek orada defnedildi. 1226 (1811) ve 1233 (1818) yıllarında öldüğü de ileri sürülmektedir.

Eserleri. 1. *Nüzhetü'l-enzâr fi 'acâ'î-bi't-tevârih ve'l-ahbâr. Dâ'iretü Makdîş* adıyla da bilinir (I-II, Tunus 1321; nşr. Ali ez-Züvârî – Muhammed Mahfûz, I-II, Beyrut 1988). Muhtemelen 1203'te (1788-89) yazılmaya başlanan eserin birinci cüzü 1210'da (1796) tamamlanmıştır. Eserde sözü edilen son olay Muharrem 1205 (Eylül 1790) tarihini taşımaktadır. Makdîş kitabını yazarken Ezrakî'nin *Ahbâru Mekke*, Taberî'nin *Târihu'l-ümem ve'l-mülûk*, Mes'ûdî'nin *Mürûcû'z-zeheb*, İbnü'l-Esîr'in *el-Kâmil*, Ebü'l-Fidâ'nın *el-Muhtaşar fi ahbârî'l-beşer*, Şerif el-İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-müşâtâk*, Humeydî'nin *Cezvetü'l-muktebis*, Ayyâşî'nin *Rihle*, Abdullah b. Muhammed et-Ticânî'nin *Rihle*, Beyzâvî'nin *Nizâmü't-tevârih*, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'acâ'ib*, Zekeriyâ el-Kazvî'nin *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân*, İbn Fazlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-ebşâr*, İbn Haldûn'un *el-'İber*, Süyûtî'nin *Târihu'l-hulefâ'* ve *Hüsnü'l-muhâdara* gibi eserlerinden faydalanmıştır. İki cüz olarak planlanan eserin birinci cüzü bir mukaddime ile on makaleden, ikinci cüzü bir makale ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Mukaddime eserin yazılış sebebi, metodu ve tarih ilminin önemi anlatılır. Birinci makale kitabın en uzun bölümü olup bilhassa Mağrib'in coğrafyasına ayrılmıştır ve dört bab altında ele alınmaktadır. Müellif burada beşerî ve iktisadî coğrafya konusunda Şerif el-İdrîsî'nin *Nüzhetü'l-müşâtâk*, İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-'acâ'ib*, Zekeriyâ el-Kazvî'nin *'Acâ'ibü'l-mahlûkât*, Ticânî'nin *Rihle* ve İbn Hallikân'ın *Vefeyâtü'l-a'yân* adlı eserlerine dayanmıştır. Hilâfet konusunun ele alındığı ikinci makale üç babdır. Bu bölümde hilâfet kavramı üzerinde durulmakta, halife Allah'ın vekili olarak nitelendirilmekte, bu açıdan Hz. Âdem'in ilk halife olduğu belirtilmektedir. Ayrıca ashâb-ı kirâm, Hulefâ-ı Râşidîn, Emevî halifeleri dönemi ve Emevîler devrinde Mağrib'de gerçekleştirilen fetihler anlatılmakta, hilâfet ve saltanat terimleriyle

bunların arasındaki farklar incelenmektedir. Üçüncü makale Abbâsî halifeleri, onları metbû tanıyan devlet ve hânedanlar hakkında olup üç babdan meydana gelmektedir. Burada Abbâsîler, Saffârîler, Sâmânîler, Gazneliler, Büveyhîler, Selçuklular, Hârizmşahlar ve Mağrib'deki Abbâsî emirlerinden bahsedilmektedir. Dördüncü makale Fâtımîler'in Mağrib ve Mısır'daki hâkimiyetlerine dairdir. Beşinci makale Sanhâceliler'le Eyyübîler'e ayrılmıştır ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Sanhâceliler ve Fâtımîler'e karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar, ikinci bölümde Zengîler, Eyyübîler ve Eyyübîler'in Haçlılar karşısında kazandıkları zaferler ele alınmaktadır. Altıncı makalede Endülüs Emevîleri, yedinci makalede Murâbitlar ve Yûsuf b. Tâşfîn'in Endülüs'e girişi, sekizinci makalede üç başlık altında Muvahhidler incelenmekte, dokuzuncu makalede Merînîler, Zeyyânîler (Abdülvâdîler) ve Nasrîler üzerinde durulmaktadır. Onuncu bölüm oldukça ayrıntılı bir şekilde Hafsîler'e ayrılmıştır. Eserin Osmanlılar hakkında olan ikinci cüzü on birinci makaleyi ihtiva eder. Burada Osmanlı Devleti üç başlık altında ele alınmıştır. III. Selim'e kadar gelen Osmanlı padişahlarından kısaca bahsedilir, Osmanlılar'ın faziletlerine ve onların gayri müslimlerle yaptıkları savaşlara temas edilir. Ayrıca Osmanlı ordusunun İfrîkiye'yi (Tunus) küfür ehlinen kurtarmak için yaptığı mücadeleler, Tunus'a tayin edilen valiler, merkezden gönderilen valilerin gölgede kaldığı Murâdîler (Dayılar) devri ve Hüseyinîler hakkında oldukça geniş bilgi verilmektedir. Hâtimede dört başlık altında, Tunus'un müslümanlar tarafından fethinden Hammûde Paşa'nın görev başında olduğu 1790 yılına kadar Sefâkus'un tarihi, valileri, Sefâkus halkının Malta ve Venedikliler'le yaptığı cihad, Sefâkus'ta yetişen ulemâ ve evliya anlatılmaktadır. Eserin çeşitli kütüphanelerde yazma nüshaları mevcuttur (*Nüzhetü'l-enzâr*, neşredenlerin girişi, I, 25-27). Tunus, Mehdiye, Kayrevan, Cerbe ve özellikle Sefâkus tarihi açısından önemli olan *Nüzhetü'l-enzâr* akıcı bir üslûpla kaleme alınmıştır. 2. *Î'ânetü zevî'l-istibşâr 'alâ Keşfi'l-estâr 'an 'ilmi hürûfi'l-gubâr*. Endülüslü âlim Kalesâdî'nin *Keşfü'l-cilbâb 'an 'ilmi'l-hisâb* adlı eserinin muhtasarı olan *Keşfü'l-estâr*'ın şerhidir; bir nüshası Tunus'ta Mektebetü'l-vataniyye'de bulunmaktadır. 3. *Hâşiye 'ale'l-'Akîdeti'l-vüşâ. Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin* (ö. 895/1490) *'Akîdetü's-Senûsî el-vüşâ* adlı eserine yazılan hâşiyedir (iki cüz tek

cilt halinde, Tunus 1321). 4. *Me'tâli'u's-Su'ûdî*. Ebüssuûd Efendi'nin *İrşâdü'l-'akli's-selîm* adlı tefsirinin hâşiyesidir. On üç cilt halindeki eser Tunus'ta Şeyh Muhammed es-Sâdık en-Neyfer Kütüphanesi'nde kayıtlıdır. 5. *Şerh 'ale'l-Mürşidi'l-mu'în*. İbn Âşir el-Fâsî'nin Mâlikî mezhebine dair manzum ilmiyelik *el-Mürşidü'l-mu'în 'ale'z-zarûri min 'ulûmi'd-dîn*'ine yazılan iki cüzden ibaret bir şerhtir. 6. *Şerh cânib mine't-Tezkire*. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî'nin *et-Tezkire fi ahvâli'l-mevtâ ve'l-âhire* adlı eserinin şerhidir. 7. *el-Kavlü'l-câvî fi cevâbi vakfeti's-Şeyh Yahyâ eş-Şâvî fi'l-fırağ beyne's-sebeb ve's-şarî*. Tunus'ta Mektebetü'l-vataniyye'de kayıtlıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Mahmûd b. Saîd Makdîş, *Nüzhetü'l-enzâr fi 'acâ'î-bi't-tevârih ve'l-ahbâr* (nşr. Ali ez-Züvârî – M. Mahfûz), Beyrut 1988, neşredenlerin girişi, I, 9-27; İbn Ebü'd-Diyâf, *İlhâfû ehli'z-zamân*, Tunus 1963, VII, 85-86; Muhammed b. Osman es-Senûsî, *Müsâmerâtü'z-zarîf bi-hüsnü'l-ta'rîf* (nşr. M. Şâzelî Neyfer), Beyrut 1994, IV, 67-68; Mahlûf, *Şeceretü'n-nûr*, s. 339-351, 366; *İzâhu'l-mek-nûn*, II, 637; *Hediyetü'l-'ârîfin*, II, 417-418; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, XII, 167; I. Kirachkovsky, *Târihu'l-edebî'l-coğrafiyyi'l-'Arabî* (nşr. Selâhaddin Osman Hâşim), Kahire 1963, II, 768; Reşâd el-İmâm, *Siyâsetü Hammûde Bâşâ fi Tûnis*, Tunus 1980, s. 19, 120; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 172; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifin*, IV, 356-363; Ahmed Abdüsselâm, *el-Mü'errihüne't-Tûnisyyün* (trc. Ahmed Abdüsselâm – Abdürrezzâk el-Hulevî), Tunus 1993, s. 305-319; Ali ez-Züvârî, "Sefâkus fi'l-karnî's-sâdis 'aşer", *Mecelletü'l-kalem*, sy. 2, Sefâkus 1974, s. 3-4; T. Bachrouch, "Safâkus", *EP* (İng.), VIII, 763.

ABDÜLKERİM ÖZAYDIN

MAL HATUN

Osmanlı Beyliği'nin kurucusu
Osman Bey'in hanımı.

Hayatı ve kimliğine dair bilgi yoktur. İlk Osmanlı kaynaklarında Mal Hatun / Malhun Hatun olarak geçer ve kendisinden genellikle Osman Bey'in hanımı, Şeyh Edebâli'nin kızı ve Orhan'ın annesi diye söz edilir. Orhan Bey'in annesi olma ihtimali varsa da Şeyh Edebâli ile bir ilgisinin bulunmadığı kesindir. Adına, Osmanlı tarihinin bugüne ulaşan ilk belgelerinden evâsıt-ı Rebîülevvel 724 (8-18 Mart 1324) tarihli Mekece vakfiyesinin şahitleri arasında Mal Hatun bint Ömer Bey şeklinde rastlanır. Bu durum onun Osman Bey'le bir bağının olduğunu açık biçimde gösterir. Zira burada şahitler sıralanırken önce Osman Bey'in oğullarının (Çoban, Melik, Hâmid, Pazarlı) ve kızının (Fatma) adı zik-

redilmiş, hemen ardından Ömer Bey kızı Mal Hatun, Melik kızı Melek ve Akbaşlı kızı Efendire'nin adları yer almıştır. Bu son üç hanımın Osman Bey ve Orhan Bey'in eşleri olma ihtimali üzerinde durulur. Mal Hatun'un isminin ilk sırada kaydedilmesi, onun Osman Bey'e çocuk veren ve o sırada hayatta bulunan hanımı olduğunu akla getirir. Bu kayıttan ve Osmanlı tarih geleneğinden akseden rivayetlerden hareketle onun Orhan Bey'in annesi olduğu hususu genel kabul görmüştür. Ancak bu bilgi kesinlik kazanmış değildir. Belgede Mal Hatun'un babası olarak zikredilen Ömer Bey'in kimliği konusunda da bazı tahminler yürütülmüştür. Bu tahminlere göre Ömer Bey, Osman Bey ile yakından ilişkisi olan Umurlu Beyliği'nin kurucusu Umur / Ömer Bey'dir. Bununla beraber Umur ve Ömer adlarının yazılış şekillerinin (امور / عمر) birbirinden farklı olması, onun Osman Bey'e bağlı önde gelen idarî-askerî görevlilerden veya aşiret yapısı içinde kendisiyle hareket eden beylerden biri olabileceğini de düşündürür. Yani Mal Hatun câriye kökenli değil önemli bir şahsın kızıdır. Bunun dışında Mal Hatun hakkındaki diğer bilgiler, ilk Osmanlı kaynaklarının doğru olup olmadığı konusunda derin şüpheler bulunan rivayetlerine dayanır.

İlk Osmanlı tarihçilerinden Âşıkpaşazâde, Mal / Malhun Hatun'u Şeyh Edebâli'nin kızı diye gösterir ve Osman'ın gördüğü rüyayı büyük bir devletin doğuşunun müjdecisi olarak yorumlayan Şeyh Edebâli'nin kendisine kızını verdiğini kaydeder: Orhan Bey'in de onun oğlu olduğunu bildirir. Ayrıca Şeyh Edebâli ile Mal Hatun'un bir iki ay arayla vefat ettiklerini ve onlardan üç ay sonra vefat edecek olan Osman Bey'in her ikisini Bilecik'te kendi elleriyle defnettiğini ekler. Bu bilgi doğru ise Orhan'ın annesinin vefat tarihi 1324'e denk düşer. Fakat bu rivayet aynı tarihli Mekece vakfiyesiyle çelişir, çünkü burada Mal Hatun'un adının yer alması onun Osman Bey'den sonra öldüğünü açık biçimde gösterir. Bununla beraber Şeyh Edebâli'nin kızının adını Râbia ve Bâlâ Hatun olarak farklı şekilde kaydeden tarihçiler de vardır. Ancak Bâlâ Hatun ismi yazılış Mal Hatun imlâsının istinsahı sırasında yapılan bir yanlışta dayanır (*Kitâb-ı Tevârih-i Âli-i Osmân*, vr. 29^b'de Bâlâ Hatun, 39^a'da Mal Hatun). Oruç Bey ısrarlı biçimde, Âşıkpaşazâde'nin *Târih*'ini görmüş olmasına rağmen Şeyh Edebâli'nin kızı olan Orhan'ın annesinin adını Râbia Hatun diye yazar (*Oruç Beğ Tarihi*, s. 8-9, 13). Çeşitli rivayetlere yer

veren ilk Osmanlı tarihçilerinden Neşri ise Mal Hatun hakkında hiçbir kaynakta rastlanmayan bir hikâyeye anlattığı kısımda onun kimin kızı olduğunu belirtmez. Ancak ilerleyen bahislerde Âşıkpaşazâde'nin Şeyh Edebâli ve Mal Hatun'la ilgili bilgilerini aynen tekrarlar. Bu durum, onun iki rivayeti birbiriyle telif etmeden kaynaklardaki metinleri olduğu gibi aktardığını gösterir. Neşri ilk rivayetinde, henüz genç yaşta olan Osman Bey'in Mal Hatun'u Eskihisar'a (Eskişehir) giderken konakladığı İtburnu köyünde (bugün Söğüt ile Söğütözü arasındaki yol üzerinde Uludere köyü) gördüğünü ve ona âşık olduğunu, ardından babası Ertuğrul'a durumu bildirerek kızı istemesini talep ettiğini, ancak Mal Hatun'un aradaki eşit olmayan konum dolayısıyla bu teklifi kabul etmediğini, gerçek sebebin ise daha sonra anlaşıldığını, çünkü Mal Hatun'a Osman Bey'in maksadının kendisiyle gönül eğlendirmek olduğunun söylendiğini nakleder. Ayrıca Osman Bey'in misafir kaldığı Eskihisar beyine bir eğlence meclisi sırasında durumu açtığını, beyin de kızda gönlü olduğunu anlayınca Mal Hatun'u kaçırıp yakınlarından birinin yanında gizlediğini ekler (*Cihannümâ*, s. 38). Bu hikâyede adı geçen İtburnu köyüne ait tahrir kayıtlarında burası ortakçı statüsünde bir köy olarak gösterilir (BA, TD, nr. 438, s. 225). Bu da -eğer sonradan köyle ilgili bir iskân değişikliği yoksa- köy halkının mahallî kimliklerinin Osmanlı öncesine dayandığı anlamına gelir. Bazı araştırmacılar hikâyede adı geçen Osman Bey'in hanımının, Mal Hatun ile karıştırılan ve daha alt statüde bulunan başka bir kadın olma ihtimaline vurgu yapar (Peirce, s. 41-42). Bütün bu karışık rivayetler dışında Mal Hatun'la ilgili bilgi yoktur. XVI. yüzyılın ikinci yarısına ait Osmanlı resmî kayıtlarında Şeyh Edebâli'nin

Mal Hatun'a atfedilen Bilecik'teki türbe içinde bulunan sanduka

kızının Orhan Bey'in annesi olduğu bilgisi kabul görmüştür. Açık olan husus Mal Hatun'un Şeyh Edebâli'nin kızı olmadığıdır. Onun Orhan Bey'in annesi olup olmadığı konusunda da kesinlik yoktur. Johannes Tralow'un Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla ilgili Almanca romanı onun adını taşır (*Malchatun*, Berlin 1952). Mal Hatun'a atfedilen türbe Bilecik'tedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşıkpaşazâde, *Tarih* (Atsız), s. 95, 115; *Oruç Beğ Tarihi: Giriş, Metin, Kronoloji, Dizin, Tıpkıbasım* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2007, s. 8-9, 13; Neşri, *Cihannümâ* (haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s. 38, 40-41, 69; *Tevârih-i Âli-i Osmân*, İÜ Ktp., TY, nr. 2438, vr. 29^b, 39^a; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, 105-106, 115; a.mlf., "Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebülevvel / 1324 Mart", *TTK Belleten*, V/19 (1941), s. 277-288; M. Çağatay Uluçay, *Pağışahların Kadınları ve Kızları*, Ankara 1980, s. 3; L. P. Peirce, *Harrem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar* (trc. Ayşe Berktaş), İstanbul 1993, s. 41-42; H. W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı* (trc. Kıvanç Tanrıyar), İstanbul 2010, s. 81-84; Cemal Sakallı, "Osmanlı Kuruluş Romanı: Malchatun ve Yazın-Tarih İlişkisi Üzerine", *Littera: Edebiyat Yazıları*, XXVIII, Ankara 2011, s. 7-20.

FERİDUN EMECEN

MÂLİK-i DEYLEMÎ

(مالك ديلمى)

(ö. 969/1562)

İranlı nesta'lik hattatı.

924 (1518) yılında Kazvin'in Filvâgûş bölgesinde Deylem köyünde meşhur bir ailenin çocuğu olarak doğdu. İlk öğrenimi sırasında babası Şehre Emîr'den sülüs, nesih yazılarını ve aklâm-ı sittiye meşketti; kısa sürede gösterdiği başarı ve yeteneğiyle sanat çevrelerinde tanınmaya başladı. Daha sonra nesta'lik yazıya ilgi duydu; Rüstem Ali ve Hâfız Babacan'ın Kazvin'de bulunduğu 944 (1537) yılında nesta'lik meşketti. Çağdaşı Mîr Ali Herevî'nin eserlerini çokça taklit ederek bu yazının inceliklerini öğrendi, yazısını ilerletti ve bu yazıda da ün kazandı. Dinî ilimler yanında mantık, matematik, nücüm ve felsefe gibi ilimleri Cemâleddin Mahmûd Şîrâzî'den tahsil etti. Sanat sever Safevî Şehzadesi Sultan İbrâhim, Mâlik-i Deylemî'yi kütüphanesinde görevlendirdi, Deylemî burada eser yazdı ve öğrenci yetiştirdi. 964'te (1557) Sultan İbrâhim Meşhed'e gittiğinde Mâlik de onunla birlikte gitti ve bir buçuk yıl orada beraber bulundu. Daha sonra I. Tahmasb'ın Kazvin'de yaptırdığı sarayın kitâbelerini yazmak üzere Meşhed'den ayrıldı. Sultan İbrâhim kitâbelerinin yazıl-